

Orta Paleolitik: Bu evreye atfedilen sitlerin çoğu, nispeten geç görülmektedir. Buna rağmen, bu varsayımın temel olarak tipolojik görüşlere dayandırıldığı ve bundan başka sadece çok nadir olarak stratigrafik gözlemler ve mutlak yaşlandırmalarla desteklenebildiği vurgulanmalıdır. Tacikistan'daki **Khudji** ve **Ogzi-Kichik**'in ve Özbekistan'daki **Obi-Rakhmat**'ın Orta Paleolitik dönem buluntu topluluklarından elde edilen radyokarbon tarihleri, onların yaşlarının yaklaşık 40.000 ± 5000 yıl önce civarında olabileceğini göstermektedir. Yine de bazı sitler, Erken Üst Pleistosen ve hatta Orta Pleistosen yaşlı olabilirler. Her şeyden önce bu durum, uzun süreli bir kültürel katlaşımın keşfedildiği Özbekistan'daki **Kulbulak** için mümkün olabilir.

Orta Asya'nın çoğu Orta Paleolitik dönem siteleri, Moustérien olarak tanımlanabilir. Bunlar mağaralar (Obi-Rakhmat, Hocakent, Ogzi-Kichik, Teşiktaş vb.) ya da açık hava yerleşimleri (Khudji, Kuturbulak, Zirabulak vb.) iş yerleri ya da atölyeler olsalar da, bu yerleşimler oldukça benzer envanterlere sahiptir. Bu envanterler, küçük disk biçimli (merkezcil) ve geniş tek ya da iki kutuplu çekirdeklerle, nispeten geniş taşımalık serisi ile (dilgiler ve dilgimsi yongalar), çeşitli kenar kazıyıcı kombinasyonu ile (bir kural olarak ikili kenar kazıyıcıları ve yöneşen kenar kazıyıcıları içeren) ve büyük bir koleksiyon içinde bulunan ve her zaman mekik aletlerin (limaces) de ilave edildiği düzeltili uçlarla karakterize edilirler. Elbaltalarının, yaprak biçimli uçların ve diğer iki yüzeyli aletlerin tümünden ya da hemen hemen yokluğu da önemli bir noktadır. Farklı buluntu toplulukları arasındaki benzerlik, eğer alet üretiminde kullanılan hammaddenin değişkenliği olmazsa tamamıyla ortaya konulur. Örneğin; büyük bir olasılıkla hammaddenin değişkenliği yüzünden Kuturbulak'da (Özbekistan) "yontuk çakıl aletler" boldur ve Kara-Bura'da (Tajikistan) baskındır. Yine aynı sebepten dolayı, Koshkurgan 1'in (Güney Kazakistan) Moustérien yapısı, temel olarak küçük boyutlu objelerden oluşur. Bazen aynı koleksiyondan gelen farklı hammaddelerden yapılmış buluntu toplulukları, farklı sitlerden gelen buluntu topluluklarına göre daha az benzerlik gösterebilir.

İki yüzeyli aletler (küçük bir elbaltası ve bazı yaprak biçimli uçları içeren) ve dişlemeli aletlerin yoğun olduğu **Kulbulak** endüstrisi kendi özgünlüğü içerisinde çarpıcıdır. Dişlemeli aletlerin yoğunluğu kültürel olmayan faktörleri yansıtmaya olasıdır. Böyle bir yorum iki yüzeyli aletlerin varlığına cevap veremez. Diğer Orta Asya sitelerinin çoğunun tersine Kulbulak'ın sakinleri, teknik becerilerinin gerçekleşmesi için daha uygun fırsatları sağlayabilecek yüksek kaliteli çakmaktaşlarına ulaşabilme şansına sahiptiler. Ancak bunun sadece sitin özelliğinin bir sebebi olup olmayacağı şüphelidir. Uzun bir araştırma tarihine rağmen, bu sit hemen hemen tüm yaklaşımlar içinde (kronolojik, fonksiyonel, kültürel) hala bir bilmece olarak kalır ve Orta Asya'nın Paleolitik Çağı içindeki yeri açık değildir.

Komşu bölgelerin Orta Paleolitik dönem endüstrileri ile “Orta Asya Moustérien”i karşılaştırıldığında, kuzey ve güneyle yakın benzerliklerin çok nadir olduğu, batı ve doğuyla ise böyle benzerliklerin var olduğu gözlemlenir. Açık olan şu ki, Doğu Avrupa’nın güney kısmının Micoquien endüstrisi (Ilskaya ve Sukhaya Mechetka’da olduğu gibi), aynı Doğu Asya’nın çağdaş endüstrilerine görünüşte oldukça benzeyen Hindistan ve Pakistan’ın Orta Paleolitik döneminde olduğu gibi çok farklı görünür. Güney ve Doğu Asya malzemeleri hakkında iyi bir bilgiye sahip olan Boriskovsky birçok kez “Moustérien” teriminin Hindistan’ın Orta Paleolitik endüstrilerine uymadığını işaret etmiştir. Çünkü bu endüstrilerde düzeltilmiş uçlar ve mekik aletler eksiktir ya da çok azdır, bunlar tipik olmayan kenar kazıyıcılara sahiptir. Bunun yanında bu endüstriler, sık sık yongalardan çok yassı ve doğal parçalar üzerine yapılan aletleri ve bunlara benzer aletleri içerir. Tüm bu özellikler, Pakistan’daki Sanghao Mağarasının, Penjab’ın Geç Soanian’ın, Radjasthan ve Orta Hindistan’dan elde edilen malzemelerin ve belki de hala çok az bilinen Afganistan Orta Paleolitik envanterlerinin tipik ve benzer karakterleridir.

Birçok açıdan Güney Asya’nın Orta Paleolitik döneminden farklılıklar olsa da, Orta Asya’nın Moustérien’i, Orta Doğu’nun tahminen çağdaş endüstrileri ile çok fazla ortak özelliklere sahiptir. Bu ilk kez 50-60 yıl önce Okladnikov tarafından işaret edilmişti. O zamandan beri toplanan veriler onun tahmininin doğru olduğunu ortaya koymuştur. Benzerlikler; sitlerin topografyalarında, faunal buluntu topluluklarının kompozisyonunda ve taş endüstrilerin karakterinde ortaya çıkıyor. Her iki bölgedeki Moustérien sitlerin çoğu deniz seviyesinden 1200-1400 m. yükseklikte yer alır ve onların faunaları çoğunlukla ya yabani keçi ya da yabani koyun veya her ikisiyle baskın olmuştur. Bu siteleri terk eden hominidlerin, aynı tür *Homo neanderthalensis* olduklarına dair az da olsa kuşkular vardır. Neanderthal kemik kalıntıları, hem Orta Doğu’da (Irak’ta Shanidar Mağarası) hem de Orta Asya’da (Özbekistan’daki Taşık-taş Mağarası) bulunmuştur.

Her iki bölgenin yontmataş endüstrileri;

- a) Dilgi yönelimli fakat hala Orta Paleolitik dönem teknolojili budamalı-façetalı parçaların varlığıyla,
- b) Önemli derecede çekirdek redüksiyonu ve aletin yeniden keskinleştirilmesiyle,
- c) Elbaltalarının tümünden yokluğu ve diğer iki yüzeyli aletlerin tümünden ya da tüme yakın yokluğuyla,
- d) İkili ve yöneşen tipleri fakat seyrek olarak yatay ya da Quina kazıyıcıları içeren çeşitli kenar kazıyıcıların eşzamanlı varlığıyla,

- e) Çok sayıda uzun olanları da kapsayan düzeltili uçlarla,
- f) Mekik aletlerin varlığıyla,
- g) Üst Paleolitik dönem alet tiplerinin nadirliğiyle, karakterizedir.

Doğuya doğru, Orta Asya'dakilere çok benzer bir Moustérien, Altay Dağları'nda çok iyi bilinmektedir. Altay endüstrilerinin çoğu Zagros Dağları'ndan Pamir ve Tiyen-Şan Dağları'nın yamaçlarına kadar uzanan genel eğilimin devamlı olduğunu gösterir.

Eğer biz;

- 1) Orta Asya Moustérien siteleri için nispeten geç bir zaman olasılığını,
- 2) Neanderthallerle (Shanidar ve Teşik-Taş'daki) olan ilişkilerini,
- 3) Bu endüstriden gelişmiş olabilecek herhangi bir açık öncelinin Orta Asya'da tümünden yokluğunu,
- 4) Zagros-Toros'un, Trans Hazar'ın ve Altaylar'ın taş buluntu topluluklarının benzerliğini göz önünde bulunduracak olursak, o zaman şu hipotezleri formüle edebilmemiz olasıdır.

Birinci olarak, hem Zagros hem de Trans Hazar Moustérien sitelerinin, Batı Asya'dan doğuya doğru hareket eden Neanderthaller tarafından işgal edildiğini ileri sürmek olasıdır. İkinci olarak, bu hareket ya başarılı bir adaptasyondan kaynaklanan bir yayılımdır ya da diğer yayılımcı toplulukların, tahminen modern insanların baskısı altında zorunlu bir geriye çekilişidir. Sahip olunacak yeni ve oldukça güvenilir tarihler elde edilene kadar bu hipotezleri çözümlenmek mümkün görünmemektedir.